

10. А.Крालицький. Мойсей. Библічне повістествованнє // Публікатори Я.Штерібєрг, В.Падяк // Карпатський край, – 1994, – № 3–4, – С. 46.

11. В.Падяк. Закарпатський Мойсей // Новини Закарпаття, – 1991, – 5 берез. – С. 6.

12. А.Крालицький. Русини Лаборские в Угорщине // Науковий збірник, издаваний літературним обществом Галицько-руської Матиці, – Львов, 1865, – Вып.2, – С. 103–111.

13. Ця брошура була видана латинською мовою під назвою "Brevia historica notitia dioecesis Munkacsiensis" (Короткі історичні замітки про Мукачівську єпархію) ще до 1884 року. Ніякої інформації про цю працю не маємо.

14. И.В. Воспоминание // Листок, – 1888, – № 14.

15. И.Васильевич. Воспоминание // Листок, – 1889, – №№ 18, 21, 24.

16. Падяк В.І. "Мукачівський псалтир" в оцінці вчених славістів другої половини ХІХ ст. // Carpatica – Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн центральної і південно-східної Європи, – Ужгород, 1993, – Вып.2, – С. 152–162.

Мазурок О.С.

ЧИ Й СПРАВДІ УСЕ ТАК ПРОСТО?

(З приводу передмови В.Довгея до другого видання книги П.Стерча "Карпато-Українська держава", Львів, 1994, стор.ІХ.)

В часи національного відродження завжди зростає інтерес народу до свого минулого. Саме такий період переживає сьогодні Україна. Цим зумовлюється й поява великої кількості наукових досліджень, художніх творів на історичну тематику. До наукового обігу вводяться цілі пласти досі невідомих архівних документів і матеріалів, по-новому оцінюється історичне минуле України. Це стосується й історії західно-українських земель, зокрема Закарпаття, яке тривалий час перебувало під владою іноземних держав.

Проте, як не прикро, в останній час нерідко трапляються випадки, коли під виглядом нових трактувань історичного минулого Закарпаття читачам подаються недостовірні факти, які не мають нічого спільного з історичною правдою. Це – тема для широкої розмови. В даному ж випадку ми маємо на увазі "Передмову" до другого видання праці

П.Стерча "Карпато-Українська держава", Львів, 1994, написану доцентом Львівського політехнічного інституту В.Довгеєм. Власне не всю передмову, а лише текст на дев'ятій сторінці. Залишимо на совісті автора і стиль викладу, і логіку аргументів, і справжнє навілонське стовпотворіння з мовами і діалектами так званого "колоніального походження", і тезу про те, що вже в часи Київської Русі в Закарпатті існувала українська мова, і вираз "матірна Україна" (загальновідомо, що "матірний" походить від слова "матірка" т.б. конопля¹) і т.п. і звернемося лише до однієї тези автора про причини, які гальмували розвиток української мови і культури в Закарпатті.

Щоб у читача була повна уява про що йдеться і щоб уникнути будь-яких непорозумінь, наводимо повністю весь абзац, в якому порушується вказане питання. Отже автор передмови пише: "Язиковий вопрос" є одним із горбокониців політичного руснізму, тому доцільно хоча б в декількох словах зупинитися на його історії. Після поневолення в XI–XIV ст. краю мадярами Закарпаття було ізольоване від матірньої України не тільки проти природним політичним кордоном, але й географічним чинником – пасмом мало де прохідних карпатських хребтів. Таке геополітичне розташування Закарпаття сприяло послабленню мовних, культурних і соціально-економічних зв'язків між українцями по обидва боки Карпат. Національний розвиток української мови в умовах ворожого мовного оточення був фактично, аж до розпаду Австро-Угорської імперії, загальмований на рівні часів Київської Русі. Мова українців Закарпаття впродовж століть була помітно засмічена словами колоніального походження, – мадярськими, швабським діалектом, румунськими, словацькими, чеськими і, меншою мірою, польськими. Однак найбільшої шкоди українській мові і культурі в Закарпатті було завдано російськими купцями (підкреслено нами – О.М.), які ще за царя Петра I, на самому початку XVIII ст., стали зводити "духовні мости" між карпатоукраїнцями і їх "єдинокровними братами" на сході – московитами. Вони завозили і поширювали в Закарпатті московські букварі, псалтирі та інші церковні книги, написані на російсько-церковно-старослов'янській мові. Ці букварі і псалтирі були тими книгами, з яких українці Закарпаття понад 200 р. навчалися грамоти і "рідної мови"².

Ось де, виявляється, собака заритий! Винні в усьому російські купці та книги, які вони завозили в Закарпаття! Саме букварі та псалтирі протягом двох століть гальмували не тільки розвиток української мови, але й завдали величезної шкоди національній культурі! Як усе просто і, головне, арозуміло! Ніяких проблем! І все було б гаразд з

"духовними мостами", якби не питання: а що ж нам робити з І.Орлаєм, П.Лодієм, В.Кукольніком, Ю.Венеліним та іншими, які займали в царській Росії високі посади, одержували урядові нагороди, користувалися різними привілеями? А як же бути з М.Балудянським, який був першим ректором Петербурзького університету, відкритого в 1819 р. і із стін якого вийшли не тільки відомі діячі науки і культури Росії і України з світовими іменами, але й, без сумніву, вірні слуги царату, які чимало прислужилися в справі русифікації українців? Більше того, Балудянський був заступником М.Сперанського в Комісії по виданню Повного зібрання законів Російської імперії, серед яких були й закони, спрямовані проти незалежності України. Таких питань можна б поставити десятки. І відповісти на них "в декількох словах", як це заявив автор передмови, порушивши надзвичайно важливе і складне питання, неможливо при умові дотримання принципу об'єктивності.

Але вернемося до букварів та псалтирів, головних руйнівників культурного прогресу закарпатських українців. Якщо, шановний читачу, приймемо на віру тезу пана Довгея про руйнівну роль московських видань, то чим пояснимо такий незаперечний факт: хоч, згідно даних офіційної угорської статистики, у 1910 р. греко-католики становили понад 61% населення краю, українською (карпаторуською) мовою тут розмовляло лише 42% жителів Закарпаття. Ще разючішою була ця картина в містах, де зосереджувалися політико-адміністративні установи, навчальні заклади, культурно-освітні товариства тощо, тобто там, де не тільки грамотних, але й освічених людей було значно більше, українську мову вживало лише 23% городян, а угорську – 63%. У великих містах, промислових центрах і залізничних вузлах ці цифри були ще контрастнішими. Наприклад, у Берегові українську мову вживало 1,7% жителів, а угорську – 96%, у Мараморош-Сігеті відповідно 2,5% і 81%, в Ужгороді – 3,8% і 80%, у Мукачеві – 8% і 73%, у Чопі – 0,1% і 98% і т.д.³

Однак найкрасномовніші в цьому плані дані про те, якою ж мовою розмовляла закарпатська інтелігенція, від якої в першу чергу залежала мовна ситуація в краї. Згідно з тією ж статистикою у 1900 р. в Закарпатті нараховувалося 4693 представники інтелігенції. Із них 1770 чол. працювали в народній освіті. Українську мову серед освітян уживало тільки 8%, а угорську – 69%. Із 1648 представників політико-адміністративного апарату й органів судочинства українською мовою володіли 1,2%, а угорською – 95%; із 853 представників духовенства (52% з яких були греко-католиками!) українську мову вживали 12%, а угорську – 68%; із 571 представника охорони здоров'я – відповідно

13% і 76%, і, нарешті, із 121 представника науки, культури, мистецтва і літератури жоден не розмовляв українською мовою. Практично всі вони говорили по-угорськи⁴.

Припустимо, що угорська статистика свідомо занижила питому вагу тих, хто розмовляв українською мовою. Давайте звернемося до інших, авторитетніших джерел – неупереджених свідчень сучасників. Так, у листі Якову Головацькому від 25 травня 1853 року Олександр Духнович, розповідаючи своєму кореспондентові про стан освіти і культури в Угорській Русі і скаржачись на пасивність та проугорську орієнтацію русинської інтелігенції, з гіркотою писав: "Но нет надеи, бо дуже смадыришилися, все русское им простое видится, и читати не хотят, бо не знают, а учитися не будет. Священники дома с женами и детьми по-мадыарски мондыкают, бо то их просвещение есть"⁵. Або ж: "У нас мадыаризм растет и распространяется телосно, все убираются по-мадыарски и чиркают шперами, слова не слышат иного, кроме мадыарского; а наши русины не лишень помогают, но и предводительствуют им, и сам мадыарского языка на гимназии здешной учитель есть русекый священник" (лист від 8 квітня 1860 р.)⁶.

Ще один приклад. Священик із Стройного на Свалявинні, відомий закарпатський історик, етнограф і перекладач Юрій Жаткович у своїй праці "Етнографический очерк угро-русских" (1893), відстоюючи право на існування в Закарпатті карпаторуської (української) мови, яку являв одним із діалектів української мови, писав, що закон 1879 р. № XVIII, згідно з яким угорська мова стала обов'язковою в народних школах, є антируським; він засуджував позицію вищого уніятського духовенства, яке, зраджуючи інтереси простого народу, всіляко сприяло втіленню цього закону в життя, бо тоді, коли закон "еще и на думці не був нікому, русекы епископы, особенно же Василій Попович, епископ Мукачевский (1837–1864) приказали были учить мадыарский язык у народных школах спархин свои"⁷. Про подібні факти йдеться і в "Австро-русских спогодах" М. Драгоманова⁸. І, нарешті, хіба російські купці винні в тому, що кількість українських шкіл в Закарпатті зменшилася з 571 в 1873/1874 навч. році до 29 в 1900/1901 навч. році або майже в 20 разів, тоді як число угорських шкіл на початку ХХ ст. досягло 534⁹.

Та знову вернімося до привізних книг. Як доведено науковцями, в часи, про які йдеться в передмові пана Довгея, в Закарпатті поширювалися не російські, а українські видання! А справа виглядає так. Ще в 20-х роках ХХ ст. першим дослідником, який зацікавився долею східнослов'янських книг в Угорщині, був А. Годинка (1864–1946), видатний історик-славіст, учень В. Ягича. Аналізуючи доступні йому ма-

теріали, він дійшов висновку, що привізні книги походили з Москви, про що й розповів у своїй статті "Книготоргівиці-москалі в Угорщині", опублікованій в 1925 р. в Будапешті.

Проте ця проблема цікавила й наступні покоління науковців. В новітній час нею займається угорська дослідниця Естер Отозі. Багаторічні пошуки в архівах та бібліотеках дозволили їй зробити такий висновок: "Гіпотеза Ходинки нібито у фонді привізних книг більшість складає російська (московська) книжкова продукція не підтвердилась. Московських книг з Печатного двору та його наступниці Синодальної друкарні мало. Фонд ймовірноше є українським; зустрічаються львівські, острожські, криловські, унівські, чернігівські, почаївські, київські виходи"¹⁰. От вам і московські купці зі своїми букварями та псалтирями!

А все ж таки: були в Закарпатті російські книги чи не були? Без сумніву, були. Але поширювалися вони в нашому краї переважно з середини минулого століття, бо в XVII–XVIII ст. такі видання (в тому числі й українські) були не то що дорогі, а надзвичайно дорогі. Юрій Жаткович у своєму "Етнографическом очерке угро-русских" писав, що навіть наприкінці ХІХ ст. комплект богослужбових книг (11 штук), завезених з Галичини, коштував 140 золотих¹¹. Було в Закарпатті й москвофільство, виходили часописи, які проповідували ідеї москвофільства.

Але ж чи й насправді такими жахливими були наслідки культурних зв'язків Закарпаття як і інших західноукраїнських земель з Росією, як про це говорить автор передмови? Навіть багаторічні студії в архівах Києва, Львова, Берегова, Чернівців, Москви, Санкт-Петербурга та інших міст України і Росії дають підстави однозначно стверджувати: такі зв'язки мали велике позитивне значення для культурного і національного відродження трудящих вказаних земель. Але ця цікава тема – предмет окремої і докладної розмови. В даному випадку звернемося до авторитету Івана Франка, якого аж ніяк не можна запідозрити в симпатіях до уряду Росії, як, зрештою, й до уряду Австро-Угорщини. Так, у статті "Ідеї" й "ідеали" галицької москвофільської молодезі" (1905), звертаючись до галицьких москвофілів, які докоряли йому в нелюбіві до російської культури, він писав: "М и в с і р у с о ф і л и, чуете, повторюю ще раз: м и в с і р у с о ф і л и. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і вчучемо його мову. І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо і любимо, і не лише тих, яких імена ви раз у раз маєте на устах, а й таких як Пивнін, Веселовський, Карось, Шахматов, Фортунатов... І ми чуюмо себе солідарними з ними у всім, що для нас дороге і святе і

високе, бо знаємо, що це не фрази, не "символи" якогось фікційного єдинства, а кровні, життєві здобутки вселюдської цивілізаційної праці. Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від половини, від жужелю, від виплодів темноти, назадництва та ненависті, сплоджених доагвіковою важкою історією та культурним припіаненням Росії. І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу, і це міцна, тривка і світла основа нашого русофільства¹².

Історія неодноразово доводила, що гірше було для українців західноукраїнських земель, зокрема для українського населення Закарпаття, коли такі зв'язки рвалися, коли місцева інтелігенція орієнтувалася на Захід. Для підтвердження цієї тези ще раз звернемося до авторитету Каменяря і вибачимося перед читачами за часте цитування. Але, на нашу думку, це справи не зашкодить. У статті "Формальний і реальний націоналізм" (1889) Франко, аналізуючи стан культурного розвитку і суспільного життя в Закарпатті в другій половині XIX ст., зазначав: "В все ж таки, доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявлялось хоч яке-таке життя народне, були хоч які-такі писателі, газети, починався і рух народний, прокидалось і "народовство" серед молодіжі, а тепер, коли зв'язки з Росією порвалися, коли очі угорської інтелігенції звернулися до Пешта – що там осталося"¹³. Цю думку вченого варто б знати пану Довгею.

Чітка і недвозначна відповідь на питання про те, хто винен в гальмуванні економічного і культурного розвитку закарпатських українців була дана вже майже сто років тому у знаменитому "Протесті" євдогаландської інтелігенції (1896) з нагоди тисячоліття Угорської держави. І.Франко, В.Гнатюк, М.Павлик, О.Терлецький та інші, підкреслюючи свою глибоку повагу до угорського народу, його історії, культури, традицій вказували, що внаслідок колонізаторської і асиміляторської політики угорського уряду по відношенню до українського населення Закарпаття "обезсилено, зубожено, отемнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу, відібрано йому можливість промовити самому в своїй обороні, заткано уста, щоби криком розпуки, стогоном погортаної і зневаженої гідності людської не псував гармонії пишних торжеств тисячоліття малярської єдності і слави"¹⁴.

Там же вказувалося, що власне з вини уряду та його політики і "нині ще в Угорській Русі велика часть руських священників так низько упала морально, що не вважає для себе ганьбою публічно в часописах стверджувати, хто і коли в руській церкві говорив малярську проповідь, стверджувати свою зневагу до мови рідного народу... Те саме треба

сказати і про світську інтелігенцію, особливо про сільських учителів. З дуже малими винятками ця інтелігенція искрізь змаларщена, встидається руської мови, цурається рідного люду. Маляризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але рівночасно здеградувала їх морально, поробила сибаритами, підляками, прислужниками панськими, згасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття"¹⁵. Ось над чим варто, на нашу думку, поміркувати, перш ніж так легко виносити суд над виномосковитів. Ось де ключ до розв'язання проблеми про причини, які гальмували соціально-економічний і культурний розвиток Закарпаття протягом багатьох століть.

На завершення познайомимо читачів з думкою відомого українського історика, головного редактора відродженої "Київської старовини" П.П.Толочка і яку ми повністю поділяємо, про відповідальність дослідника не тільки перед читачською аудиторією, але й перед майбутнім вітчизняної історичної науки, що власне й спонукало нас взятися за перо. Аналізуючи сучасний стан історичної думки в Україні і говорячи про її завдання на майбутнє, вчений писав, що зараз чітко визначилась тенденція до певної белетризації історичної науки. Явище це, з одного боку, відрядне, оскільки до творчого процесу підключаються потужні інтелектуальні сили, з іншого – небезпечне, бо створює ілюзію вседоступності історичного пізнання. Глибокі спеціальні знання, школа, методична і методологічна обізнаність, – підкреслював він, – відступають на другий план, натомість шанується публіцистична пристрасність, "авторське" бачення проблеми. Нерідко у таких працях ідеться не про те, що було в дійсності, а про те, що сьогодні приваблює з огляду на суспільно-політичну кон'юнктуру. Істина ж, яка була не в шані довгі десятиріччя, так само залишається не в шані і сьогодні"¹⁶.

Спрощення історичної дійсності, продиктоване політичними мотивами, штучна актуалізація завдають великої шкоди історичній науці. Для невідготовленого читача таке тлумачення подій стає аксіомою, приймається на віру. А читача потрібно поважати, адже відомо, що історія виховує не тільки людину, але й громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови. – К., 1973. – Т.4. – С. 650–651.
2. Стерчо Петро. Карпато-Українська держава. – Львів, 1994. – С. IX.
3. Magyar statisztikai közlemenyek // Uj sorozat. – Kot. 42. – Budapest, 1910. – О. 208–332.
4. Там же. – С. 22–33.

5. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–1862. Видан Кирило Студинський. – Львів, 1905. – С. 75.
6. Там же. – С. 496.
7. Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України. – Фонд 29-2. – Справа 27. – С. 24.
8. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – К., 1970. – Т. 2. – С. 278.
9. Коломиец И.Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. – Томск. – 1962. – Т. 2. – С. 199.
10. Ойтозі Естер. Доля українських стародруків у Східній та Північно-Східній Угорщині // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – Т. 4. – С. 296.
11. Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства. – С. 10.
12. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К., 1980. – Т. 45. – С. 420–421.
13. Там же. – Т. 27. – С. 363.
14. Там же. – Т. 46. – С. 349.
15. Там же. – С. 344–345. Докладніше про пасивність закарпатської інтелігенції див.: Мазурок О.С. Роль наукового Товариства ім. Т.Г.Шевченка у вивченні історії Закарпаття // CARPATICA – KARPATYKA. Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. – Вип. 1. – Ужгород, 1992. – С. 115–123.
16. Толочко Петро. Глибинна суть традицій // Київська старовина. – 1992. – № 1. – С. 4–5.

Васовчик В.Ю.

**МОНОГРАФІЯ УДВАРІ ІШТВАНА "РУСНИНИ У
XVIII СТОЛІТТІ. ІСТОРИЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ
РОЗВІДКИ". – НІРЕДЬГАЗА, 1992. – 358 с.**

Монографія ніредьхазького професора-лінгвіста Іштвана Удварі, підзаголовок якої скромно зазначає, що вона лише студія на сьогодні штучно політично ускладненої проблеми назви "русини", насправді є ґрунтовною філологічною а також історико-культурною розвідкою про автохтонну етнічну групу слов'янства, котра проживала протягом багатьох століть в Угорщині на північно-східних схилах Карпатського